

УДК 664(477):330.341.1

О. В. Гончаренко,
д. е. н., професор, професор кафедри економіки,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6410-4966>

Т. І. Галаган,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1421-2894>

Т. М. Самілик,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5068-7440>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.21.4

ОНТОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ АГРОПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА УКРАЇНИ

O. Honcharenko,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Economics,
Dnipro State Agrarian and Economic University

T. Halahan,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Economics, Dnipro State University of Agrarian and Economics

T. Samilyk,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Economics, Dnipro State University of Agrarian and Economics

ONTOLOGICAL ASPECTS OF INNOVATIVE MODERNIZATION OF AGRICULTURAL PRODUCTION OF UKRAINE

У статті здійснено аналіз, узагальнення сучасних тенденцій розвитку та визначені рушійні сили інноваційної модернізації агропромислового виробництва. Теоретико-методологічним базисом дослідження є системний підхід до визначення онтологічних особливостей розвитку агропромислового виробництва та обґрунтування напрямів його інноваційної модернізації.

Акцентовано, що сільське господарство займає вагомe макроекономічне місце в національній економіці, воно забезпечує майже 11% ВВП та понад 40% доходу національного експорту, в даній сфері були зайняті більш як 17% працівників. Обґрунтовано формування експортної спеціалізації агропромислового виробництва внаслідок його сировинної й вузькоасортиментної орієнтації, що сформувалась під впливом та за присутності великого, переважно, іноземного капіталу.

Аргументовано, що для корекції наявної моделі агропромислового розвитку не достатньо скористатися умовними перевагами періоду довоєнного розвитку (грунтово-кліматичними умовами, дешевою робочою силою, географічним положенням). Для модернізаційної трансформації необхідні ефективні базисні і спеціалізовані інститути, інституції та сформовані ними умови (ефективна й дієва правова система; інноваційно-інвестиційна, логістична та інформаційно-комунікаційна інфраструктура; освічений і кваліфікований людський капітал).

Аргументовано, що стан аграрної галузі, який наблизився до "точки біфуркації" відкриває певні перспективи до відновлення або трансформації агропромислового виробництва до якісно іншого структурного формату, що потребує реалізації інструментів керованої інноваційної модернізації.

Теоретико-методологічні положення проведеного дослідження поглиблюють практичні засади інноваційної модернізації агропромислового виробництва та його інституціонального забезпечення.

The article analyses and summarizes modern development trends and identifies the driving forces of innovative modernization of agro-industrial production. The theoretical and methodological basis of the study is a systematic approach to the definition of the ontological features of the development of agro-industrial production and the substantiation of directions for its innovative modernization.

It was emphasized that agriculture occupies an important macroeconomic position in the national economy, it provides almost 11% of GDP and more than 40% of national export income, more than 17% of workers were employed in this field. The formation of export specialization of agro-industrial production as a result of its raw material and narrow-assortment orientation, which was formed under the influence and presence of large, mostly foreign capital, is substantiated. The mentioned has fixed the formed negative trend of agro-industrial development, which reflects the inefficient commodity structure of trade with the predominance of sales volumes of unprocessed products and the reduction of the share of processed products.

It is argued that in order to correct the existing model of agro-industrial development, it is not enough to take advantage of the conditional advantages of the pre-war period of development (soil and climate conditions, cheap labour force, geographical location). Modernization transformation requires effective basic and specialized institutions, institutions and the conditions formed by them (effective and efficient legal system; innovation and investment, logistics and information-communication infrastructure; educated and qualified human capital).

It is emphasized that the financing of capital investments in the agrarian sector is dominated by own funds (90% of the total amount of investment), loans from the banking sector cover up to 9% of investment requests of farmers, and the share of budget funds does not exceed 1-3%. In the pre-war period of agricultural development, the investment potential of agricultural producers was determined by their financial condition and ability to attract credit resources.

It is argued that the state of the agricultural sector, which has approached the "bifurcation point", opens up certain prospects for the restoration or transformation of agro-industrial production to a qualitatively different structural format, which requires the implementation of tools of managed innovative modernization.

The theoretical and methodological provisions of the conducted research deepen the practical principles of innovative modernization of agro-industrial production and its institutional support.

Ключові слова: агропромислове виробництво, модернізація, спеціалізація, інновація, розвиток, інститут.

Key words: agricultural production, modernization, specialization, innovation, development, institute.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Потреба в модернізаційній трансформації вітчизняного агропромислового виробництва обумовлена глобальними трендами та специфічними онтологічними особливостями, які були властиві розвитку вітчизняної аграрної сфери: кліматичні зміни й значне виснаження наявного природоресурсного потенціалу аграрного виробництва; розширення корпоративного впливу, монополія й концентрація власності та контролю; зростання вимог до біобезпеки, відповідності екологічним стандартам продукції; зміни споживчих переваг у харчуванні з акцентом на рослинницьку білкову продукцію; коливання цін на продовольчому ринку та ринку ресурсів агровиробництва; міграція робочої сили і сільського населення.

Збалансоване відновлення агропромислового виробництва потребує запровадження стимулів для структурних трансформацій, ак-

тивізації малих форм агробізнесу, інтеграції різних форм агровиробництва та виробничих процесів, використання наявних у довоєнний період конкурентних переваг (високий рівень забезпеченості основними видами продовольства і аграрною сировиною, високі темпи сільськогосподарського виробництва на протязі тривалого періоду, зростання обсягу інвестування, формування тенденцій до зростання частки продукції з більш високим вмістом доданої вартості). Загрозами для збалансованого відновлення агросфери є звуження сегментів внутрішнього споживчого ринку і зниження купівельної спроможності населення при зменшенні його чисельності; скорочення частки та блокування експорту сільськогосподарської продукції; зростання вартості основних виробничих ресурсів і зростання собівартості вітчизняної аграрної продукції й продовольчих цін.

Таблиця 1. Структура виробництва сільськогосподарської продукції, %

Показник	1990 р.	2000 р.	2010 р.	2021 р.
Продукція сільського господарства, разом	100	100	100	100
Продукція рослинництва, у тому числі:	45,6	55,9	70,5	81,4
зернові і зернобобові	14,6	13	27,1	38,5
технічні культури	8,2	7,2	21	28
овочі, картопля та баштанні	11,4	26,7	14,5	11,3
плодово-ягідні культури	4,3	4,6	1,5	2
кормові культури	6,2	3,3	4,2	1,1
Продукція галузі тваринництва, у тому числі:	54,4	44,1	29,5	18,6
вирощування сільськогосподарських тварин	32	21,7	13,8	10
молоко	17,2	17,1	10,7	5,4
яйця	3,3	3,4	4,2	2,3

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України <https://www.ukrstat.gov.ua/>

В даному аспекті наукового обґрунтування та подальших досліджень потребує узагальнення сучасних тенденцій розвитку та визначення рушійних сил інноваційної модернізації агропромислового виробництва.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Сучасні економічні дослідження відтворювальної динаміки економічних систем потребують наукового підходу й адекватної методології, що дозволяють визначити сутність процесів, які відбуваються в економічній системі, їхній зв'язок з іншими соціальними й економічними явищами, закономірності суспільного розвитку та специфічні особливості їх реалізації на даному етапі. Саме подібна спрямованість досліджень сприятиме визначенню власної траєкторії розвитку з урахуванням світових тенденцій та можливостей реалізації наявного потенціалу.

Формування трендів постіндустріального розвитку активізувало дослідження інструментів і рушійних сил інноваційної модернізації економіки, що знайшло відображення в наукових роботах А. Гриценка, В. Дементьєва, Е. Забарної, А. Гейця, Л. Федулової, А. Чухна [3—5; 7—8] та інших. Особливості відтворювальних процесів та перспективи інноваційної модернізації агропромислового виробництва досліджували М. Малік, Л. Молдаван, К. Прокопенко, О. Попова, П. Саблук, Л. Федулова, О. Шпикуляк, О. Шубравська [6; 9—10].

При значному загалі наукових досліджень, присвячених модернізаційним трансформаціям економічних систем, їх структурним змінам, особливостям регулювання модернізаційних змін, залишаються дискусійними окремі сутнісні й практичні питання модернізації агропромислового виробництва та особливості її

інституціонального забезпечення, що актуалізує важливість й обумовлює перспективність подальших наукових досліджень даної проблематики.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є узагальнення сучасних тенденцій розвитку та обґрунтування напрямів інноваційної модернізації агропромислового виробництва.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Довоєнний період у розвитку сільського господарства можна охарактеризувати вагомим макроекономічним місцем в національній економіці. За підсумками 2021 р. воно змогло забезпечити майже 11% ВВП та 41 % доходу в національному експорті, в даній сфері були зайняті більш як 17% працівників, а внутрішній попит споживчого ринку на 77,6% був забезпечений вітчизняними продуктами. При достатньо високому продовольчому самозабезпеченні відбувалось поступове зростання виробництва аграрної продукції на 16 %, та роздрібною торгівлю вітчизняними харчовими продуктами [8].

Важливою характеристикою розвитку аграрної сфери в контексті довгострокових глобальних трендів розвитку є залучення галузі до світових ланцюгів формування доданої вартості, глобальних процесів аграрного розвитку. Узагальнення структурних зрушень виробництва сільськогосподарської продукції дозволяє акцентувати на переважно негативних тенденціях. Можемо констатувати, що існуюча структура суттєво змінилася на користь домінування вирощування зернових і олійних культур (табл.1). Так в останні десять років збільшилась частка зернових культур майже у 3 рази (з 13% до 38,5%) і майже у 4 рази технічних культур (з 7,2% до 28,0%).

У своїй сукупності зернові та технічні культури сформували майже 67% валової продукції сільського господарства [10, с. 45]. При зростанні обсягів зернових та технічних культур значно скоротився обсяг виробництва продукції тваринництва та сама частка даної галузі (у більш як 2 рази), що супроводжувалося зменшенням виробництва кормових (1,3%). Структурні зміни в галузі мали не тільки негативні наслідки для подальшого аграрного розвитку, адже в тих сегментах виробництва, які стали пріоритетами для виробничої діяльності сформувалися передумови для нарощування обсягів виробництва, інтенсифікації процесу відтво-

рення на аграрних підприємствах, були суттєво оновлені основні виробничі засоби та впроваджені нові технології. Окрім того, конкуренція за вихід на світовий ринок обумовила необхідність у вдосконаленні виробничих процесів та зростання якості вироблених продуктів. В результаті подібних змін обсяги вирощування зернових культур у чотири рази перевищили потребу внутрішнього ринку, що дозволяло отримувати експортну виручку, а у довоєнний період в країну імпортували переважно тільки плоди та ягоди (до 20% обсягу продажу) й молочну продукцію (до 5%).

Пріоритетність у забезпеченні потреб світового ринку серед вітчизняних сільськогосподарських виробників призвела до того, що товаровиробники відчули на власних виробництвах загальні тренди світового розвитку як позитивного напрямку (цифровізації, зростання продуктивності праці, використання сучасних аграрних технологій, включення до глобальних ланцюжків формування вартості), так і негативного спрямування, зокрема, кліматичних змін, вільного обігу сільськогосподарських земель.

Кліматичні зміни найбільш відчутно вплинули на функціонування аграрної сфери, адже екологічно збалансоване виробництво ніколи не ставилась пріоритетним завданням для аграрного розвитку, навіть при його включенні до пріоритетів у стратегічних документах. За результатами функціонування агропромислового виробництва в подібному спрямуванні відбулось погіршення природно-ресурсного потенціалу через деградацію земельних угідь внаслідок водної і вітрової ерозії, зниження вмісту гумусу, засолення земель й зростання водного дефіциту.

Продукція аграрної сфери у загальній структурі експорту формувала майже 30%, а його частка в структурі безпосередньо аграрного експорту становила 80%, він забезпечувався такими видами продукції як кукурудза, пшениця, ячмінь, олія і макуха. Відтак, експортну спеціалізацію агропромислового виробництва також можна визначити як сировинну та вузькоасортиментну, яка сформувалась під впливом та за присутності й розширення участі великого, переважно, іноземного капіталу. Зазначене закріпило сформовану негативну тенденцію, яка відбиває неефективну товарну структуру торгівлі з переважанням обсягів продажів непереробленої продукції і скороченням частки обробленої на кінець 2021 року.

Таблиця 2. Динаміка індексу капітальних інвестицій за 2015–2021 рр., (до попереднього року), %

Вид економічної діяльності	Рік						
	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Сільське господарство, мисливство та послуги	126,1	151,4	131,2	108,4	90,4	54,6	123,5
Промисловість	80,1	118,7	123,4	122,2	134,7	56,4	110,8
Будівництво	96,4	91,3	110,5	86,1	109,8	60,3	124,7
Разом по економіці	98,3	118	122,1	116,4	115,5	61,8	113,0

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України <https://www.ukrstat.gov.ua/>

Відтак, перспективи опанування глобальних тенденцій та можливості до розширення експортного потенціалу виявились у закріпленні сировинної спрямованості експорту аграрної продукції, а саму аграрну спеціалізацію можемо визнати вузько асортиментною і сировинною.

В той же час, маємо констатувати, що включення країни в глобальні процеси та інтернаціоналізація виробничої діяльності є незворотними процесами і в процесі повоєнного відновлення економіки та інноваційної модернізації задля відповідності світовим трендам агропромислового розвитку сформована неоптимальна структура аграрного виробництва має бути піддана впливу інструментів інституціонального регулювання.

Для корекції наявної моделі не достатньо скористатися тільки умовними перевагами агропромислового періоду довоєнного розвитку (грунтово-кліматичними умовами, дешевою робочою силою, географічним положенням). Регулюючий вплив на модернізаційні трансформації мають справити ефективні базисні і спеціалізовані інститути, інституції та сформовані ними умови (ефективна й дієва правова система; інноваційно-інвестиційна, логістична та інформаційно-комунікаційна інфраструктура; освічений та кваліфікований людський капітал).

Важливою характеристикою, яка безпосередньо пов'язана із формуванням спеціалізації економіки є динаміка та структура інвестицій. Можемо констатувати, що достатньо тривалий період інвестиційні вкладення в агросфері (внутрішні і зовнішні) спрямовувались переважно до найбільш прибуткової експортноспрямованої рослинницької галузі, до виробництва і господарств, що займалися вирощуванням зернових і олійних культур. Зазначене поглибило деформацію існуючої виробничої структури сільського господарства та поступово закріплювало сировинну гіпертрофовану спеціалізацію економіки. Сформована спеціалізація виявилась у інтенсифікації виробничого процесу на тих підприємствах, які займали-

ся вирощуванням зернових і технічних культур та були орієнтовані на експорт; подальшим процесам деградації земельних і водних ресурсів; переході під контроль корпоративного сектору значної частки земель та монополізації даними структурами ринків сільськогосподарської продукції і ресурсів для агропромисловості.

Інвестиційні кошти, які були спрямовані в рослинницьку галузь набули тенденції до зростання і на кінець 2021 року їх зростання складало майже третину до 2015 року (табл. 2).

Скорочення вкладень інвестиційних ресурсів відбулось у 2019—2020 роках (90,4% та 54,6% відповідно до значень показників попереднього року). Уповільнення динаміки інвестиційних вкладень до аграрної сфери пов'язане із погіршення ситуації на світових ринках сировини й продовольства, що призвело до погіршення фінансового стану сільськогосподарських підприємств, скоротило можливості до капітальних інвестицій і звузило потенціал залучення зовнішніх інвестицій. Негативний вплив на інвестування галузі справила й глобальна криза, наслідки пандемії та песимістичні очікування товаровиробників агросфери щодо наслідків введення вільного обігу сільськогосподарських земель.

Зазначені екзогенні фактори були підсилені низькою спроможністю залучати до аграрного виробництва внутрішні фінансові ресурси інших суб'єктів економіки, окрім власних коштів виробників. У фінансовому забезпеченні капітальних вкладень аграрного бізнесу, майже весь період його існування домінували власні кошти (90% від загального обсягу інвестування), кредити банківського сектору покривали до 9% інвестиційних запитів аграріїв, а частка коштів бюджету не перевищувала 1—3%.

Відтак у період довоєнного розвитку інвестиційний потенціал сільськогосподарських виробників залежав від їх фінансового стану і спроможності залучати кредитні ресурси. Від подібного стану найбільше потерпали малі форми агробізнесу, яким були недоступні кредитні кошти, а власні були в дефіциті.

Основним об'єктом інвестиційних вкладень в агросфері тривалий період залишається вирощування зернових та соняшника, що не дозволяє зруйнувати сформовану і закріплену специфічну моноспеціалізацію агропромислового виробництва. Серед напрямів інвестиційних вкладень в сільському господарстві на протязі майже всього періоду його розвитку домінує вирощування однорічних та дворічних культур які є найбільш прибутковими та орієнтованими на експорт. В рослинництві виробляється

продукція, яка є конкурентоспроможною на глобальних ринках і кулі спрямовується найбільша частка вкладень, а дослідження впливу та структури іноземного інвестування на стан агропромислового виробництва доводить, що джерелом походження вкладень, доволі часто, виступають офшори і не широке представництво країн Європи.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Відновлення і подальший розвиток агропромислового виробництва вочевидь не може спиратися на сировинну експортну спрямованість. Даний процес буде супроводжуватись наявними екзогенними та ендогенними факторами впливу. Ендогенний вплив може справляти звуження внутрішнього продовольчого ринку при скороченні платоспроможного попиту і загальному скороченні населення; руйнування та зміни експортної логістики і об'єктивна потреба у більш глибокій внутрішній переробці продукції; вплив кліматичних змін і нестачі водних ресурсів у окремих регіонах; велика частка деградованих сільськогосподарських земель, що ускладнює вирощування технічних і вибагливих до вологи сільськогосподарських культур. Екзогенний вплив можуть справити наступні чинники: підвищення попиту та зміни переваг споживачів світового і внутрішнього ринку на користь більш якісної, екологічно безпечної сільськогосподарської продукції; глобальні кліматичні зміни і вектор на диверсифікацію агропромисловості, орієнтація аграрної політики на ресурсозбереження; прогнозований поступальний перехід до споживання більшої частки продукції рослинницького походження, що зменшує попит на кормові культури.

Воєнні дії і спричинені руйнування змінили налагоджені господарські та експортні зв'язки, логістичні перевезення. В той же час, стан аграрної галузі, який наблизився до "точки біфуркації" відкриває певний шанс до відновлення або переформатування агропромислового виробництва до якісно іншого структурного втілення, що потребує реалізації інструментів керованої інноваційної модернізації.

Література:

1. Гончаренко О. В., Теслюк Ю. В. Функціонал базисних інститутів економіки в забезпеченні інноваційного розвитку агропромислового виробництва. Ефективна економіка. 2020. № 11. — URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8373>

2. Дементьев В.В., Вишневський В.П. Чому Україна не інноваційна держава: інституційний аналіз. Економічна теорія. 2011. № 3. С. 5—20.

3. Інноваційна Україна 2020 : національна доповідь; [за заг. ред. В.М. Гейця та ін.]. К.: НАН України, 2015. 336 с.

4. Парадигма інноваційного розвитку в умовах ринкової трансформації: монографія; [за заг. ред. Е. М. Забарної та ін.]. Херсон, 2019. 92 с.

5. Саблук П.Т. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект: монографія / П.Т. Саблук, О.Г. Шпикуляк, Л.І. Курило. К.: ННЦ ІАЕ, 2010. 706 с.

6. Федулова Л. І. Інноваційний розвиток економіки України: проблеми та перспективи. Економічний вісник університету. 2020. № 44. С. 42—49.

7 Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України. К.: ЛОГОС, 2003. 617 с.

8. Шубравська О.В., Прокопенко К.О. Забезпечення продовольчої безпеки України: повоєнний контекст. Економіка України. 2022. № 7. С. 21—42.

9. Шубравська О.В., Прокопенко К.О. Перспективи модернізації аграрного сектору України. Економіка України. 2013. № 8 (261). С. 64—76.

10. Сільське господарство України : Статистичний збірник / за ред. О. М. Прокопенка К.: Держстат України, 2022. 222 с.

References:

1. Honcharenko, O. and Teslyuk, Yu. (2020), "Functional of basic institutions in providing innovative development of agricultural production", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8373> (Accessed 10 Oct 2023).

2. Dementiev, V.V. and Vichnevskii, B.P. (2011), "Why Ukraine the not innovative state: institutional analysis", *Ekonomichna teoria*, vol. 3, pp. 5—20.

3. Heyets, V.M. (2015), *Innovatsiina Ukraina 2020 [Innovative Ukraine 2020]*, NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

4. Zabarna, E. M. (2019), *Parady`gma innovatsijnogo rozvy`tku v umovax ry`nkovoyi transformaciyi [The paradigm of innovative development in the conditions of market transformation]*, Oldipljus, Kherson, Ukraine.

5. Sabluk P.T., Shpikuliak, O.G. and Kurilo, L.I. (2010), *Innovatiinai diulnist v agrarnii sferi: instutusalnii aspekt [Innovation activities in the agricultural sector: institutional aspects]*, NNZ ІАЕ, Kyiv, Ukraine.

6. Fedulova, L. (2020), "Innovative development of the economy of Ukraine: problems and prospects", *Economic Bulletin of the University*, vol. 44, pp. 42—49.

7. Chukhno, A. (2003), *Postindustrialna ekonomika: teoriia, praktyka ta yikh znachennia dlia Ukrainy [Post-industrial economy: theory, practice and their significance for Ukraine]*, LOHOS, Kyiv, Ukraine.

8. Shybravska, O.V. & Prokopenko, K.O. (2022), "Ensuring food security of Ukraine: post-war context", *Ekonomica Ukrainy*. vol. 7. pp. 21—42.

9. Shybravska, O.V. & Prokopenko, K.O. (2013), "Prospects for the modernization of the agricultural sector of Ukraine", *Ekonomica Ukrainy*, vol. 8, pp. 64—76.

10. State Statistics Service of Ukraine (2022), "Agriculture of Ukraine", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 10 Oct 2023).

Стаття надійшла до редакції 16.10.2023 р.

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
(Наказ Міністерства освіти і науки України
№ 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292